

תמורות בדין סימנים

ראשי פרקים

פתיחה

א. מקרא

ב. תנאים

1. משנה

2. מדרש תנאים

3. ספרי

4. תוספתא

ג. גמרא

סיכום

פתיחה

במאמר "הסימנים כגורם הכרזה" עסקנו בסימנים כפרמטר המחייב הכרזה, וראינו כי דין הכרזה על פי סימנים תלוי בדין השבה על פי סימנים.

במאמר זה ברצוננו לסקור את מקורותיו של דין השבה על פי סימנים, ולראות את התמורות שעבר דין זה.

א. מקרא

המקרה הבסיסי של השבת אבדה שמופיע בתורה, הן בפרשת משפטים והן בפרשת כי תצא, הוא מקרה בו המוצא יודע מי בעליה של האבדה: "כי תפגע שור איבך או חמור תעה השב תשיבנו לוי" (שמות כ"ג, ד). "לא תראה את שור אחיך או את שיו נדחים... השב תשיבם לאחיך" (דברים כ"ב, א). במקרים אלו אין כלל שאלה בדבר אופן ההשבה, שכן ברור מי הבעלים וכל שצריך לעשות הוא להשיב להם את החפץ¹.

בפרשת כי תצא (דברים כ"ב, ב) מופיע מקרה נוסף בו מתעוררת בעייתיות בנוגע להשבה: "ואם לא קרוב אחיך אליך ולא ידעתו..." והפתרון שניתן הוא: "והיה עמך עד דרוש אחיך אתו והשבתו לוי". מקרה זה ניתן להתפרש בשני כיוונים אפשריים:

א. התורה מדברת על שני מקרים שונים:

1. לא קרוב אחיך אליך - בעיית הרחוק.

2. לא ידעתו - בעיית הזהות.

ב. מדובר במקרה אחד המשלב את שתי הבעיות "לא קרוב אחיך וגם לא ידעתו".

---

1. מהלשון "אחיך" אין בהכרח ראייה, שכן יתכן שהמוצא יודע שמדובר באך אך אינו יודע מי הוא אותו אה, (בניגוד ל"שונאך" ששם ברור שהמוצא יודע מי הבעלים), ומ"מ הפסוק שאחר מכן מוכיח שפסוק זה מדבר במקרה שהמוצא יודע מי הבעלים.

לפי שני ההסברים יש מציאות בה המוצא אינו יודע מי המאבד ולמרות זאת, בתורה לא מופיע שצריך לעשות בירור (ע"י סימנים, או עדים, או בצורה אחרת) בכדי לברר שהאדם הדורש את האבדה הוא אכן בעליה, אלא נאמר באופן פשוט שכאשר אחיך דורש את האבדה - "והשבתו לו"².

א"כ נשאלת השאלה, כיצד התורה מאפשרת שהמוצא יחזיר את החפץ לאדם הדורש אותו, מבלי לדעת שהוא אכן הבעלים, ומדוע אין היא מחייבת איזשהו אימות שאכן מדובר במאבד?

נראה לי שבאת השאלה בשני אופנים :

א. התורה אינה נכנסת לפרטים. היא מדברת באופן כללי ומציבה את העקרונות והיסודות הכלליים, וחז"ל 'מורידים' את הדברים לעולם המעשה ומשלימים את הפרטים החסרים³.

ב. התורה מדברת על מצב אידיאלי בו אין רמאים ושקרנים, ולכן אין צורך בסימנים ועדים⁴.

ב. תנאים

1. משנה

במשנה (ב', ה) מופיע לראשונה דין ההחזרה ע"פ סימן, וכך נאמר שם :

אמר את האבדה ולא אמר סימניה - לא יתן לו. והרמאי, אף על פי שאמר סימניה - לא יתן לו, שנאמר 'עד דרוש אחיך אותו' - עד שתדרוש את אחיך אם רמאי הוא אם אינו רמאי.

מלשון המשנה "אמר את האבדה... לא יתן לו", משמע שהיתה הוה אמינא שיתן לו את האבדה גם ללא סימנים (כפי שמשמע בפשטות בתורה), והמשנה מחדשת שללא סימן לא יתן. במשנה לא מתואר כיצד נולד הצורך בסימנים, ודבר זה מתברר במדרשי ההלכה.

2. מדרש תנאים

וכי עלת על דעתך שאת נותן לו עד שלא יתבעוהו? ! אם כן למה נאמר 'עד דרוש אחיך אותו'? עד שתדרוש את אחיך אם רמאי הוא או אינו רמאי, ובמה? בסימנים.

(מדרש תנאים לדברים כ"ב, ב)

במדרש יש הוה אמינא שהשבת אבדה נעשית ללא צורך בסימנים (ובודאי שלא בעדים), והדרשה באה ומחדשת שאין להשיב את החפץ בלי שדורשים את המאבד ע"י סימנים.

2. אפשר לפרש שהתורה מדברת על מקרה שאמנם "לא קרוב אחיך" ואפילו "לא ידעתו", ומ"מ כאשר הוא בא לדרוש את החפץ ברור שהוא הבעלים ושהוא האח שאבד את החפץ. לפי זה יהיה שיעור הפסוק כך: "ואם לא קרוב אחיך אליך ולא ידעתו... ", אזי - "והיה עמך עד דרש אחיך אותו", וכאשר מגיע "אחיך" שהוא אותו אדם שאיבד את החפץ, ואתה יודע שזהו אותו אדם - "והשבתו לו". (דוגמא לכך יש במקרה שיש על האבדה שם, אלא שהמוצא אינו מכיר מי הוא אותו האדם, וכשהוא בא ומציג את עצמו מתברר שהוא המאבד הבלתי ידוע. דוגמא נוספת, כגון שהאבדה היתה בהמה, וכאשר בא המוצא היא רצה לקראתו ובכך מוכח שהוא הבעלים האמיתי).

אמנם, נראה יותר פשוט לבאר שהפסוק מדבר על מקרה בו המוצא אינו יודע מי הבעלים של החפץ.

3. תופעה זו קיימת במקרים רבים בתורה, שהתורה מצוה ציווי כללי בלי להכנס לפרטים וחז"ל משלימים את הפרטים המעשיים. דוגמא לכך מצוות תקיעה בשופר. בתורה נאמר "יום תרועה יהיה לכם", וחז"ל מפרטים כיצד נעשית התרועה.

4. דוגמא למציאות כזו (אמנם לא מציאות כוללת אך בהקף מצומצם) מופיעה בגמ' בנוגע להשבה לצורבא מרבנן שנעשית ע"פ טביעות עין של הת"ח וללא שום בדיקה מצדו של המוצא.

המדרש מציין קושי לשוני בפסוק (מה משמעות המלים עד "דרוש אחיך אתו"), ועליו הוא בונה את דרשתו. נראה כי הצורך בסימנים הוא צורך שנובע מסברא טבעית ומהגיון פשוט, והמדרש מוצא פתח לבסס את הדין בתוך הפסוק. הסברא היא, שלא יתכן להשיב את האבדה לכל דורש, שכן בכך נוצרת פרצה שמעודדת אנשים לרמות ולטעון שהם אבדו את החפץ, ולכן צריכה להיות בקרה מסוימת שמטרתה לברר האם האדם שתובע את החפץ הוא אכן המאבד. סיוע לכך שיסוד הדין הוא הסברא, הוא, שלמרות שאין כל רמז בפסוק לסימנים, בכל אופן לומד המדרש את הצורך בסימנים מן הפסוק⁵.

3. ספרי

וכי עלת על דעתך שאתה נותן לו עד שלא יתן סימנים? ! אם כן למה נאמר 'עד דרוש אחיך אתו' עד שתדרוש את אחיך אם רמיי הוא אם אינו רמיי. (ספרי כי תצא פסקה רכ"ג)

הספרי ניגש אל הפסוק מנקודת מוצא שהיא בעצם המסקנה של המדרש תנאים, והיא שהפסוק מלמד את הצורך בסימנים. את ההבנה הזו שולל הספרי מאחר ולדעתו השבה על פי סימנים היא דבר מובן מאליו, ואין כלל צורך בפסוק שילמד אותו. לכן הוא מסביר שהפסוק מלמד, שנוסף על הסימנים, צריך לבדוק האם הטוען להיות המאבד הינו רמאי או לא.

המדרש תנאים והספרי דורשים את אותו הפסוק ואת אותה הדרשה עצמה ("עד שתדרוש את אחיך אם רמיי הוא אם אינו רמיי"), ובכל זאת מגיעים למסקנות שונות. ברור אפוא, שהמדרשים יוצאים מתוך תפיסה שונה לשאלה איזו רמת ודאות נדרשת כדי להשיב אבדה. המדרש תנאים מסתפק בסימנים ואילו הספרי דורש ברור נוסף. כיצד ניתן להסביר הבדל זה?

ייתכן שנקודות ההנחה השונות נובעות מהבדלים בתקופה המדוברת. הבדלים אלו משתקפים בדברי התוספתא.

4. תוספתא

בראשונה כל הבא ונותן סימניה היה נוטלה משרבו הרמאין התקינו שיהא זה נותן סימניה ומביא ראיה שאינו רמאי. (תוספתא ב', טז)

התוספתא מתארת תהליך היסטורי, לפיו, בתחילה, לכולם היה מעמד של אנשים כשרים - "בראשונה כל הבא ונותן סימניה היה נוטלה". לאחר מכן, נתרבו הרמאים והיה צורך שנוסף על הסימנים, האדם יביא ראיה שאינו רמאי - "משרבו הרמאין התקינו שיהא זה נותן סימניה ומביא ראיה שאינו רמאי"⁶.

5. יש מקום לברר את מעמדו של מדרש תנאים, שכן נראה שהוא מלוקט מתוך הדרשות שמופיעות במדרש הגדול ויתכן שמדרש זה הוא פשוט העתקה של הברייתא בגמי' (בדף כז ע"ב) תוך הבאת הפרשנות שהגמי' מביאה לה. אמנם בספרי אנו רואים שהבנה זו קיימת בהו"א ובנקודת המוצא של דרשת הספרי, ואף אם מדרש זה עצמו אינו מדרש תנאים אותנטי (בניגוד לשמו), מ"מ הוא משקף תפיסה שמהווה בסיס לדברי הספרי, ולכן הבאנו אותו כאן.

6. כאן המקום לעשות הבחנה בין שני סוגי רמאות. יש מצב של **רמאות**, והוא כאשר אדם מנצל את ההזדמנות שאדם מצא חפץ וטוען שהאבדה שלו, למרות שהיא לא שלו. לעומת זאת, יש מצב של **רמאי** שהוא אדם שאינו רק מנצל פרצה קיימת, אלא מנסה להערים ולהתגבר על הסימנים על ידי התחכמות וערמומיות.

ודאי שגם בשלב הראשון עליה מדברת התוספתא, היה חשש של **רמאות**, ולכן היה צורך בסימנים, אך החשש של **רמאים** שלגביהם סימנים לא מועילים, לא היה קיים (ועכ"פ לא חששו לו). משרבו הרמאים החל גם חשש זה להיות משמעותי ולכן התקינו את הצורך בעדים.

לפי זה יתכן לומר כי הספרי מדבר על התקופה של "רבו הרמאים", שבו לא עולה על הדעת להשיב על פי סימנים בלבד. לעומת זאת, המדרש תנאים מדבר על תקופה קודמת - לפני שרבו הרמאים, שאז באמת השיבו אבדה לפי סימנים בלבד.

ג. גמרא

בדף כז ע"א, בעקבות המשנה שהזכירה את דין הסימנים כגורמים להכרזה, דנה הגמ' בדין הסימנים כמאפשרים את ההשבה. הגמרא רוצה לברר את מעמדם של הסימנים ושאלת: "איבעיא להו סימנים דאורייתא או דרבנן".

לאור דברינו לעיל, היה ניתן לפרש שהגמ' שואלת על הצורך בסימנים. בתורה לא מפורש שצריך להשיב אבדה ע"פ סימנים, והגמ' שואלת האם דין זה של השבה בסימנים הוא מתקנת חכמים, או שהוא מן התורה ונלמד מדרשת הכתוב.

אמנם ברור ששאלת הגמ' שונה והיא על ההיתר להשיב חפץ בסימנים מבלי להצריך עדים. הדבר מוכח מהמשך הגמ': "מאי נפקא מינה לאהדורי גט אשה בסימנים, אי אמרת דאורייתא - מהדרינן, ואי אמרת דרבנן - כי עבוד רבנן תקנתא בממונא אבל באיסורא לא עבוד רבנן תקנתא".

לעומת מה שראינו במשנה ובמדרשי ההלכה שם התחדש הצורך בסימנים כחומרא וכתנאי להשבה, הרי בגמ' מוצגת תפיסה של הסימנים כקולא המאפשרת את ההשבה ללא צורך בדבר אחר.

בהמשך הסוגיה מתברר כי הסימנים באים כתחליף לעדים. לאחר שמעלה הגמ' את השאלה האם סימנים דאורייתא או דרבנן, היא מנסה להוכיח שסימנים דאורייתא מתוך דרשות שונות שמלמדות על הצורך בסימנים כדי להשיב אבדה, ובכל פעם היא דוחה שאפשר להסביר שמדובר בעדים: "ת"ש: 'חמור בסימני אוכף', אימא בעדי אוכף. ת"ש: 'והיה עמך...!', מאי לאו בסימנין, לא בעדים". הרי רואים ששאלת הדרשה שמלמדת שאפשר להשיב בסימנים היה צורך בעדים.

על פניו, תפיסת הגמרא הפוכה מזו של מדרשי ההלכה. המדרשים יוצאים מנקודת מוצא של התורה שבה לא מופיע שום תנאי להשבת האבדה, והם מחדשים את הצורך בסימנים. לעומת זאת, נקודת המוצא של הגמ' היא שללא החידוש שאפשר להשיב בסימנים היינו מצריכים עדים. יש להבין מנין צומחת הנחת יסוד זו?

ונראה לומר כי גם המדרשים וגם הגמרא יוצאים מתוך הנחת היסוד הסברתית שלא יתכן להחזיר חפץ לאדם שתובע אותו ללא שום בקרה ואימות, וההבדל הוא בשאלה מהו הדבר שנדרש כדי לאמת שאכן מדובר במאבד. מדרשי ההלכה מחדשים את הצורך בסימנים. לעומת זאת, הגמרא יוצאת מתוך התפיסה הכללית שקיימת בכל התורה שראיה היא ע"י עדים - "על פי שנים עדים יקום דבר", ולכן נקודת המוצא של הגמרא היא שגם לגבי השבת אבדה, ההוכחה שצריך המוצא להביא היא ראיה של עדים. לפי זה הדרשה שמלמדת על השבת אבדה בסימנים מחדשת שאין צורך בעדים ע"מ להשיב אבדה ואפשר להסתפק בסימנים⁷.

7. להסבר זה נראה לצרף עניין נוסף. כפי שראינו לעיל, חל שינוי בנוגע להשבה. בתחילה, השבת אבדה היתה נעשית בסימנים, אולם לאחר שרבו הרמאים התקינו שהמאבד צריך להביא עדים. יתכן, שלאור המציאות של "רבו הרמאים" שעקבותיה התקינו את הצורך בעדים, השבה על פי סימנים נתפסת כקולא וכתחליף להשבה על פי עדים.

סיכום

במאמר זה סקרנו את השתלשלות דין ההשבה על פי סימנים וראינו כיצד מתהפכת ההבנה של דין סימנים בגמרא מן התפישת שקיימת במשנה:

בתורה - לא מוזכר תנאי של השבה על פי סימנים אלא פשוט נאמר "והשבתו לו".

בחז"ל - מתחדש הצורך בסימנים כתנאי להשבה מחמת החשש של רמאות (ונסמך על פסוק לדעת המדרש תנאים). ראינו, כי לדעת הספרי אף סימנים אינם מספיקים שכן יש חשש לרמאים שלגביהם לא מועילים סימנים, ולכן צריך האדם שטוען שהוא המאבד, להביא ראיה שאינו רמאי. הסברנו על פי התוספתא, שיתכן כי המדרשים מדברים על שתי תקופות שונות וזוהי הסיבה להבדל ביניהם.

בגמרא - נקודת המוצא של הגמרא היא שהשבת חפץ צריכה להעשות ע"פ עדים. כנגד הו"א זו מתחדשים הסימנים כקולא שפוטרת את המאבד מהצורך להביא עדים.

כפי שראינו, תפיסת הגמ' היא שכדי להשיב את האבדה למאבד יש צורך בעדים, אלא שהתורה או חז"ל חידשו שאפשר להשיב על פי סימנים.

יש מקום לעיין ולדון במשמעות ובהיקף חידוש זה. האם פירושו של דבר שסימנים הם שווי ערך לעדים, או שעדיין כח העדים חזק מכח הסימנים? האם חידוש דין סימנים הוא רק לגבי השבת אבדה, או שהוא רלוונטי גם לתחומים נוספים? כמו כן, יש לעיין במשמעות הדבר על הצד שסימנים דאורייתא ועל הצד שסימנים דרבנן⁸.

עניין זה הוא רחב היקף יש בו שיטות שונות בראשונים ואריכות גדולה באחרונים⁹, לצערנו לא הספקנו לעיין בסוגיה זו כל הצורך, והרוצה לעיין יבורך. כאן פרסנו את יסודות הסוגיה, שמהווים תשתית להמשך העיון.

---

8. מסקנת רבא בסוף הסוגיה שסימנים דאורייתא: "אלא אמר רבא סימנים דאורייתא", וכך גם מביא הריטב"א בשם רבו (כח ע"ב ד"ה "אלא אמר רבא"). אמנם חלק מהראשונים (למשל הרא"ש בסימן יג) סוברים שהבעיה לא נפשטה מכיוון שרב אשי (יח ע"ב) מסתפק עדיין בעניין זה, וכן גם בדברי רבא יש אפשרות להבין שחזר בו מההכרעה, והדבר תלוי בגרסאות ובפרשנויות השונות של דברי רבא בסוף הסוגיה (ועיין בבירור הלכה על הסוגיה שסימנים דאורייתא ודברי רבא בסוף הסוגיה).

9. עיין 'קונטרסי שיעורים' לרב גוסטמן (סימן יט) שבירר את שיטות הראשונים השונות על הצד שסימנים דאורייתא ועל הצד שסימנים דרבנן, וע"ע שו"ת הרי"ם אהע"ז סימן ט"ז שהאריך לדון בדברים אלו.